

О. Євтушенко., Т. Лушагіна

**МІСЦЕ ГРОМАДИ В КОНСЕРВАТИВНІЙ ТРАДИЦІЇ
НАУКОВОЇ ДУМКИ (В. ЛИПІНСЬКИЙ,
С. ТОМАШІВСЬКИЙ, В. КУЧАБСЬКИЙ)**

*Українську націю можна найкраще об'єднати
на ґрунті територіального патріотизму.*

В. Липинський

Після здобуття незалежності, Україна розпочала процес демократичного конституційного розвитку. Одним із найголовніших аспектів формування конституційного ладу є народовладдя. Згідно з Конституцією України ст. 5 носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [6].

Для України процес становлення органів місцевого самоврядування має особливе значення. Адже, в радянський період безпосередня форма народовладдя була відсутня, а у Конституції зазначалося, що народ здійснює державну владу тільки заради народних депутатів.

Згідно з Конституцією України ст. 140 (розділ XI) місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [6]. Отже, для ефективного функціонування органів місцевого самоврядування необхідним є дієвість територіальної громади. Фактично, соціально-економічний розвиток будь-якої країни значною мірою залежить від розвитку її регіонів та організації місцевої влади, що, як правило, досягається через відносну самостійність територіальних громад щодо вирішення питань місцевого розвитку.

В Україні питання територіальної громади є надзвичайно актуальним. По-перше, через те, що наша держава стоїть на шляху формування громадянського суспільства, а основою громадянського суспільства є добровільне територіальне об'єднання громадян, що визначається Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” як самостійна адміністративно-територіальна одиниця [3]. По-друге, територіальна громада, виступаючи як асоціація жителів сіл (об'єднань сіл), селищ і міст, є організаційною основою системи місцевого

самоврядування, а отже, її ефективне функціонування має вирішити багато питань української держави на шляху до демократизації.

Однією із основних проблем організації та функціонування територіальної громади в Україні є відсутність окремого закону, який би закріплював основні положення функціонування територіальних громад. Однак проблема територіальної організації населення не є новою як для української політики, так і для української політичної думки, хоча більшість вчених звертають увагу на західні джерела. Спадщина української політичної думки багата на теорії та місце територіальних громад у системі державного управління. Відомі історичні діячі відводили особливе місце територіальній організації населення, яка зможе забезпечити ефективний розвиток держави.

Так, у консервативній традиції наукової думки, а особливо в політичній спадщині В. Липинського [9], В. Кучабського [7], С. Томашівського [13], приділялась значна увага необхідності формування територіальних громад (В. Липинський) та проблемам їх існування (В. Кучабський, С. Томашівський).

При написанні статті додатковою джерельною базою слугували Конституція України [6], Закони України “Про місцеве самоврядування в Україні” [3], “Про місцеві державні адміністрації” [4], “Про органи самоорганізації населення” [5], Європейська хартія місцевого самоврядування [1], а також роботи О. Євтушенко [2], О. Рафальського [10], В. Савельєва [11], Ю. Тимошенко [12].

Метою даної статті є з’ясування місця територіальної громади в консервативній традиції наукової думки, насамперед у творчій спадщині В. Липинського, С. Томашівського, В. Кучабського.

Перед тим, як перейти до основних доктрин консервативної традиції наукової думки, слід розглянути основні передумови та особливості становлення теоретичної думки щодо місцевих та сільських громад.

Особливістю початку ХХ ст., було те, що створилася ситуація, в якій капіталістичні відносини сприяли розвиткові національної проблеми, тоді як державна російська влада блокувала можливості до її розв’язання. Таке поєднання робило національну проблему одним із чинників зростання революційних настроїв суспільства. Тому, ще з 90-х років ХІХ ст. у російському суспільстві почали активно розвиватися процеси соціального і політичного невдоволення, які західні історики визначають як “різке підвищення рівня соціальних очікувань і вимог”. Така революція очікувань торувала шлях до справжньої революції. Навіть велика буржуазія в Росії була відсторонена від управління державою і була не проти звільнитись від її патерналізму.

Поряд із наростанням революційних настроїв формувалися основні доктрини щодо бачення майбутнього української держави. Так, українську державу об'єднану на основі національної ідеї вбачав вчитель В. Липинського С. Томашівський. Про роль громади в державотворенні він майже не згадує, а лише акцентує увагу, на тому, що організація життя на селі та в місті значно відрізняється: якщо місто хоч якось розвивається, то село – навпаки. С. Томашівський в своїй творчості прагне також показати роль самоврядної влади в розбудові української держави. На прикладі Галичини, він зазначає, що втрата територією самоврядної влади веде до занепаду українського народу [13, с. 117].

Таким чином, Томашівський зазначив дві найважливіші тенденції, які ведуть до знищення держави: незбалансований розвиток регіонів та відсутність самоврядної влади, основою якої є громада.

Величезний внесок у розвиток політичної думки початку ХХ ст. зробив В. Липинський. Якщо коротко характеризувати політичну орієнтацію Липинського, то слід зазначити, що за його теорією найкраща форма правління – класократія, яка має таку структуру: Гетьман очолює державу і кабінет міністрів, керує обороною країни; територіальна і трудова (верхня і нижня) законодавчі палати представляють інтереси окремих земель країни, організацій робітників і професійних союзів.

Провідне місце в своїй політичній теорії В. Липинський відводив побудові регіональної політики і територіальній організації громадян, що, до речі, є досить актуальним на сьогодні. Крім того, позиція Липинського щодо об'єднання на ґрунті територіального патріотизму, тобто пробудження почуття солідарності та єдності між усіма постійними мешканцями української землі незалежно від їхнього етнічного походження, соціально-класової належності, віросповідання, соціально-культурного рівня також не втрачає своєї актуальності. Екстраполюючи політичні ідеї Липинського на сучасність, можна окреслити основні проблеми сьогодення.

Питання територіальної організації населення в концепції Липинського посідає одне із ключових місць. Важливим критерієм об'єднання має виступати національна ідея, що має поєднувати населення як певної окремої території, так і цілої країни в цілому. Коли, бажаючи пізнати методи політичної організації державно-національних рухів, приглянемося до життя людських громад, то побачимо, що існування якогось колективу з певними ознаками окремішності, як відмінна розмовна мова, інший тип, характер, звичаї і т. д., ще не означає його національної індивідуальності [8, с. 151]. Тобто, функціонування територіальних громад має здійснюватися на основі загальнонаціональної ідеї, щоб уникнути сепаратистських рухів у середині держави.

В основі теорії В. Липинського щодо територіальної організації громадян, лежить поняття територіального патріотизму. Поняття “територіального патріотизму” включає в себе означення як загальнодержавного патріотизму, так і місцевого. Адже, основним завданням територіальної громади, на думку Липинського, є забезпечення розвитку регіону (території). Він зазначає, що брак територіального патріотизму завжди відіграв руйнівну роль у державотворчих змаганнях. “Україна завжди була гніздом, – зазначав він, – яке постачало фанатиків екстериторіальної віросповідності. Патріотів українських і патріотизму українського історія наша, за винятком одиниць і епізодів, не знає. Не маючи ж патріотизму, – не маючи свідомості своєї території і почуття спільності всіх її мешканців – ми не могли мати на ній і своєї власної держави” [8, с. 221]. В концепції Липинського чітко визначені фактори територіальної організації населення: мова, звичаї, патріотизм.

Цікавим є те, що стаття 19 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” наголошує, що в розбудові органів місцевого самоврядування в Україні повинні враховуватися історичні, національно-культурні, соціально-економічні та інші особливості здійснення місцевого самоврядування на основі Конституції України та закріплені в статуті територіальної громади села, селища, міста [3]. Очевидно, що теорія Липинського цілком відповідає вимогам сучасності, адже основні детермінанти об’єднання громадян у територіальні громади як на поч. ХХ ст., так і в ХХІ ст. майже не змінилися.

Окреслюючи свою теорію територіального патріотизму, В. Липинський весь час наголошує: “Сама по собі територія в динамічно-політичному розумінні цього слова є ніщо. Можна мати прекрасну територію і ніколи не здобути на ній влади, не мати на ній своєї держави та не стати з нею ніколи нацією. Допіру свідомість своєї території і хотіння мати на ній свою окрему владу, свою окрему державу перетворюють її в активну рушійну політичну силу” [8, с. 152]. У даному випадку Липинський звертається до політичної культури та політичної свідомості громадян, роблячи висновок, що лише політично активні громадяни здатні впливати на політику в державі, що є також однією з необхідних умов функціонування територіальної громади і проблемою українського суспільства.

З визначення територіального патріотизму Липинський виводить і своє розуміння української нації, яку визначає як приналежність до даної території громадян не залежно від раси, віросповідання, світогляду тощо. Тобто, територіальну громаду повинні формувати люди, які проживають на даній території без расових та релігійних обмежень.

“Зрештою, – пише він, – як нема чистокровних американців, – так і нема чистокровних українців. Українцем є всякий, хто хоче, щоб... Україна повстала як одна держава українська”. В. Липинський робить висновок, що “нація – це реалізація хотіння до буття нацією. Коли нема хотіння, виявленого у формі ідеї – немає нації. Але, так само нема нації, коли це хотіння не реалізується в матеріальних формах держави” [8, с. 218]. Тобто, нація повинна бути об’єднана навколо однієї національної ідеї, що фактично є ще однією ознакою територіальної організації населення – переслідування спільної ідеї та мети.

У своїй теорії Липинський прагне визначити, що є власне громадянство і яку функцію воно виконує. Здебільшого Липинський не дає чіткого розмежування між громадянством і територіальним громадянством. Перше поняття він визначає як народ, що складається зі свідомих громадян, під другим – громадян окремої території держави.

Громадянством – коли мова йде про динаміку громадського життя і політичну акцію – треба назвати всіх тих людей на даній території, які не живуть з виконання державних функцій і які не мають безпосередньої змоги для здійснювання своїх хотінь вживати сили фізичного примусу держави. Коли державу творять скрізь і завжди політично активніші та сильніші – ці, що правлять – то громадянство складається скрізь і завжди з політично слабших – з тих, ким правлять – будь вони багаті чи бідні, темні чи освічені [8, с. 182].

Отже, можна зробити висновок, що Липинський робить основний акцент важливості територіальної громади як необхідної умови організації населення. Але слід, зауважити, що консервативні погляди Липинського спрямовані на створення держави з обмеженою монархією, він виступав проти демократичної форми правління.

Громадянство, як територіальне об’єднання, Липинський визначає через прагнення боротьби з владою, коли громадяни використовують різні політичні методи для діалогу з владою. Як бачимо, дана позиція є також викликом сучасного часу. В. Липинський підкреслює, що держава є державою, а громадянство громадянством. Вся різниця полягає тільки в писемному взаємовідношенні держави і громадянства, про яке буде мова тоді, коли ми будемо розглядати різні політичні методи здобування влади, будови держави і організації громадянства [8, с. 182].

Громадянство як суспільство, Липинський структурує як по вертикалі так і по горизонталі, зазначаючи, що “громадянство ніколи не буває однорідне. В ньому, перш за все, існує поділ вертикальний, за способом продукції і праці: на класи” [8, с. 186]. Фактично Липинський має на увазі, розподіл населення та об’єднання його за

принципом професійної приналежності, тобто це сучасні профспілки, об'єднання споріднених підприємств.

Крім цього вертикального поділу існує у всякому громадянстві поділ горизонтальний: на стани. В кожному класі є організатори і організовані, які творять окремі стани [8, с. 186]. Для даної градації Липинського характерним є те, що будь-якій організації є властивим наявність керівного органу. Що є також актуальним для формування органів місцевого самоврядування і громад.

Зрозуміло, що поняття “громада” і “громадянство” в концепції Липинського мають подвійне значення. Громадянство в системі місцевого самоврядування він визначає як місцеве громадянство, що складається з організацій робітників і професійних союзів.

Але взаємовідносини громадян як у системі місцевого самоврядування, так і на державному рівні мають здійснюватися на основі закону. Тобто, проблема законодавчого закріплення функціонування територіальної громади повинна спиратися на відповідну законодавчу базу. Дана позиція знаходить своє відображення і в концепції Липинського, який говорив, що відносини в суспільстві та між державою і суспільством мають регламентуватися законом.

Взаємовідношення держави і громадянства визначає закон, розуміючи під цим словом зобов'язуючі поняття про громадську правду і неправду, про громадське добро і громадське зло, які серед даного громадянства і в даній державі існують. В основі закону лежить взаємне обмеження права сильніших – правом слабших і права слабших – правом сильніших: права тих, хто править, правом тих, ким правлять, і навпаки [8, с. 190].

Липинський наводить основні умови для можливості законодавчої організації територіальної громади і держави в цілому.

Основними передумовами існування закону в даній державі і серед даного громадянства мусить існувати:

1. Серед тих, хто творить для громадянства ідеологію, тобто серед його інтелігенції, настільки сильна організація (вона в історії приймає різні – кращі, або гірші – форми: церкви, університетів, наукових корпорацій, преси і т. д.), щоб репрезентована нею ідеологія мала дійсний, а не фіктивний, моральний авторитет серед громадянства [8, с. 190]. Дана позиція Липинського акцентує увагу на активності різних неполітичних організацій, що мають сприяти громадянському вихованню суспільства, з метою морального авторитету для громадян. Фактично, дані інститути повинні мати на меті територіальне згуртування громадян. Дана проблема є досить ці-

кавою і актуальною в сучасній Україні, особливо, що стосується ролі територіальної громади та різних організацій в політичній культурі молоді.

2. Серед даного громадянства такі сильні об'єднання організаторів продукції (організації класові), що здатні до виконання своїх завдань без підмоги держави (без "Інгушів", "казьонних пособій", "карательних експедицій" і т. п.) [8, с. 190]. Дана теза Липинського, визначає місце профспілок у територіальній організації населення, як дієвого утворення.
3. На даній території сильна влада світська, влада державного меча, і ця влада державна мусить визнати авторитет існуючої серед громадянства влади духовної, влади ідеології, мусить своє право більшої матеріальної сили оцим моральним правом слабших обмежити та в своїх державних справах одним уже і для сильніших і для слабших законом керуватися [8, с. 190]. У даному випадку Липинський наголошує на необхідності законодавчого закріплення аспектів функціонування територіальних громад, як необхідну умову взаємозв'язку і співпраці влади і громади.
4. Влада державна, що має визнати продуктивну здатність організаторів продукції серед даного громадянства і дати їм для виконання їх продуктивних завдань необхідну політичну свободу, межі якої конкретно визначає існуючий закон [8, с. 190]. Липинський практично на законодавчому рівні прагне закріпити взаємовідносини між робітниками і місцевою владою. Отже, як бачимо, і дана концепція Липинського повністю накладається на актуальні проблеми сучасної української політики у сфері взаємовідносин між державною владою, місцевим самоврядуванням, підприємцями, аграріями та іншими категоріями населення держави.

Основним мотивом територіального об'єднання, за Липинським, має бути прагнення до порозуміння між державою і суспільством, та необхідність об'єднання населення із різним походженням і релігіями в єдину громаду. Крім того, інтереси громади мають відображатися через створені союзи.

Загальна неорганізованість місцевого громадянства, – пише він, – виявляється в таких найбільш характерних ознаках, як:

- існування на Україні споконвіку трьох мов: двох "панських" (церковно-словянської і латинської, потім російської і польської) і одної "народної"; іншими словами: взаємне неро-

зуміння себе між організаторами та організованими, і організаторів поміж собою [8, с. 247];

- слабкість органічних: родових, класових, професіональних і т. п. зв'язків, особливо потрібних для організованості громадянства там, де, як у нас, переважає різномірність походження, расова неоднорідність і вроджена взаємна ворожнеча [8, с. 250];
- розпорошування родів на позбавлені між собою всякого зв'язку окремі родини; розпорошування класів на необ'єднаних нічим між собою організаторів і організованих і т. д. – є постійним явищем на Україні. Хто хоче, щоб у нас існувало громадянство – в розумінні не механічно, а органічно об'єднаних людей – той мусить всіма силами з оцим явищем боротись [8, с. 251].

У цих трьох положеннях, Липинський чітко окреслив проблеми сучасного українського суспільства: т. зв. “проблема двомовності”, недовірність профспілок, ворожість один до одного, велика еміграція українського населення. Для вирішення даних проблем, Липинський звертає увагу на необхідність створення владних органів на місцях, які повинні стати запорукою ефективного функціонування суспільства, але будувати їх потрібно на відповідному законодавстві, відсутність якого призводить до занепаду серед місцевого громадянства почуття законності, яке не витворюється там, де нема власної місцевої влади і де відносини між державою і громадянством не носять гармонійного і органічного характеру [8, с. 251].

Отже, як бачимо, проблеми громади та організації суспільства в творчості В. Липинського посідають чільне місце. Бачення Липинського щодо територіальної організації населення визначається його політичними поглядами, але якщо ми, певною мірою, перенесемо його теоретичні конструкти на тло сучасної української політичної реальності, виявляється актуальність та адекватність багатьох його ідей нашій дійсності. Таким чином, можна прийти до висновку, що теоретична спадщина Липинського детермінає науковий пошук сучасних українських політологів, істориків, юристів у галузі вивчення питання ролі громад у розбудові демократичної, правової української держави.

Учень В. Липинського, В. Кучабський продовжив консервативний напрямок в українській політиці, хоча чіткої позиції щодо громад не визначав, але акцентував нашу увагу на тому, що будь-які об'єднання громадян не виконують своїх функцій, оскільки знаходяться під

впливом політичних партій: "... втративши внутрішню зрівноваженість, пожираємо самі себе десятком партій, що партійні кліки б'ються за "провід" у загальнонаціональних інституціях, що та бійка четвертує кожне наше село, так що читальня, кооперативи, рахункове товариство не є центром об'єднання, лише м'ячем, яким оті кліки перекидуються" [7, с. 421].

Внесок В. Кучабського в доктрину територіальної громади полягає в тому, що він звернув увагу на таке поширене явище сучасної української політики, як вплив політичних партій на діяльність органів місцевого самоврядування, профспілок, кооперативів, товариств. Дане явище є надзвичайно актуальним для сьогодення, коли місцеві органи влади сільські, міські ради сформовані за партійними ознаками і займаються більше вирішенням власних питань, ніж проблем громадян.

Таким чином, розглядаючи місце і роль громади в основних доктринах представників консервативної традиції наукової думки, слід зазначити, що В. Липинський, приділяючи велику увагу поняттю громадянства і громадського об'єднання (громади), визнавав за необхідне формування певного територіального об'єднання як на селі, так і в місті на основі прийнятого законодавчого акту, який би регулював відносини між владою і громадою. За Липинським ефективність функціонування держави забезпечується лише спільним діалогом між державою і суспільством (особливо щодо вирішення фінансово-економічних питань), що безумовно є актуальним на сьогодні при розбудові української державності на основі діалогу і досягненні консенсусу.

На відміну від В. Липинського, С. Томашівський та В. Кучабський не дають чіткої позиції щодо розуміння громади, але звертають увагу на те, що інколи об'єднання громадян стають зброєю в руках великих політичних партій, що характерно для сучасної України, особливо в передвиборчий період.

У цілому, бачимо, що як ідеї В. Липинського, так і позиції С. Томашівського та В. Кучабського є актуальними сьогодні і мають стати поштовхом до підвищення ролі органів місцевого самоврядування, яка повинна бути спрямована на подолання соціально-економічних і суспільно-політичних проблем, що виникають у територіальних громадах.

Література

1. Європейська хартія місцевого самоврядування // zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_066.
2. Євтушенко О.Н. Селянська громада на Пів-

дні України в другій половині XIX століття: теорія і практика управління: Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 124 с.

3. Закон України “Про місцеве самоврядування України” // ВВР. – 2008. – № 27-28. – С. 256. **4.** Закон України “Про місцеві державні адміністрації” // ВВР. – 2008. – № 27-28. – С. 253. **5.** Закон України “Про органи самоорганізації населення” // ВВР. – 2001. – № 48. – С. 254. **6.** Конституція України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 липня 1996 року. – К.: ЮРИНКОМ, 1996. **7.** Кучабський В. Революційність чи органічна праця // Українська державницька ідея: Антологія політичного традиціоналізму / Укл. О. Шокало. – К.: МАУП, 2007. – С. 421-422. **8.** Липинський В. Листи до братів хліборобів // Українська державницька ідея: антологія політичного традиціоналізму / Укл. О. Шокало. – К.: МАУП, 2007. – С. 142-274. **9.** Липинський В. Релігія і церква в історії України. – Нью-Йорк: булава, 1956. **10.** Рафальський О. В’ячеслав Липинський: “Українцем єсть всякий, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією” // Віче. – 2004. – № 8. – С. 47-49. **11.** Савельєв В. Фундатор українського консерватизму // Персонал. – 2007. – № 5. – С. 6-9. **12.** Тимошенко Ю.О. Проблеми націотворення в теоретичній спадщині В’ячеслава Липинського // Віче. – 2007. – № 14. – С. 28-60. **13.** Томашівський С. Чи є українська національна ідея? // Українська державницька ідея: антологія політичного традиціоналізму / Укл. О. Шокало. – К.: МАУП, 2007. – С. 116-126. **14.** Хрестоматія з історії держави і права України. У 2-х томах. – Т. I / Ред. В.Д. Гончаренко, 2000 р. **15.** Хрестоматія з історії політичних вчень / Упор. О.М. Уривалкін. – К.: Дакар, 2008.